

ПОЛЬСЬКА ПОЕЗІЯ В ПЕРЕКЛАДАХ СТАНІСЛАВА ШЕВЧЕНКА

Анотація. У статті висвітлюється специфіка художнього перекладу реалій польської поезії, виконаного Станіславом Шевченком українською мовою впродовж останніх десятиліть.

Основа дослідження становить розлогий фактичний матеріал: антологія сучасної польської поезії «Тому що вони суцї» (2005), двомовне видання поетичних творів Віслави Шимборської, публікації поезій інших польських митців у перекладах українською мовою, теоретичні розробки у царині художнього відтворення реалій іноземними мовами, що належать перу С. Влахова, С. Флоріна, Р. Зорівчак, А. Савенця, Н. Сидяченко та інших науковців.

Подается стисла характеристика популяризаторської діяльності Станіслава Шевченка у галузі трансляторики з польської мови українською. Особлива увага приділяється стратегіям перекладача, яких він дотримується під час відтворення конкретних польських реалій. З цією метою на основі теоретичних розробок болгарських дослідників С. Влахова і С. Флоріна запропоновано визначення поняття «реалія» та способи адекватного відтворення специфічних іноземних лексем рідною мовою.

На конкретних прикладах з інтерпретаторської діяльності С. Шевченка дослідницею продемонстровано, що найбільш складним у процесі відтворення польських реалій українською мовою є переклад фразеологізмів, а також лексем, які позначають побутові поняття; неологізмів; релігійних фразеогам тощо. Поет-перекладач щоразу прагнув максимально зберегти ритм оригіналу та його національний колорит.

Проведений аналіз засвідчив, що, відтворюючи польські реалії, перекладач використовує такі способи їх передачі українською мовою: 1) контекстуальний переклад (інтерпретація шляхом заміщення реалії її значенням); 2) функціональний аналог; 3) «приблизний переклад», під час якого реалія пояснюється або підбирається родо-видовим відповідником чи функціональним аналогом; 4) транслітерація тощо. В окремих випадках інтерпретатор використовує також спосіб дослівного перекладу польської поезії, аргументуючи це специфікою композиції двомовної антології «Тому що вони суцї».

І хоча не завжди перекладачеві вдається знаходити адекватні рішення, художнє відтворення польської поезії українською мовою стало для С. Шевченка справою усього життя.

Ключові слова: українська перекладацька школа, переклад, польська поезія, перекладацькі стратегії, реалія.

Постановка проблеми. Культурне збагачення України багато в чому завдячує світовій мистецькій спадщині, а взаємообмін духовними цінностями між народами можливий завдяки мистецтву перекладу. Українська перекладацька традиція має свою унікальну історію. Особливе місце в розвитку вітчизняної культури

займає українсько-польський художній переклад як один із чинників культурного діалогу між обома країнами. З розпадом радянської імперії змінилася психіка і ментальність народів. І в нас також «змінилося ставлення до релігійних цінностей, книжки багатьох авторів, раніше заборонених, з'явилися в читацькому обігу. Як у Польщі, так і в Україні з'явилося багато нових імен і явищ, що визначають обличчя сучасної поезії» [1, с. 7].

Талановитим представником українсько-польського художнього перекладу кінця ХХ – початку ХХІ ст., що вписує інтерпретацію у власну поезію і намагається зберегти не тільки «дух» першотвору, але і якомога більше формальних нюансів як у віршах із класичною формою, так і у вільних, є Станіслав Шевченко (нар. 1947 р.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оригінальні книги митця «репрезентують індивідуальний почерк – палку ліричну, інтимну та громадянську поезію. Поряд класичної поезії – цікавий верлібр або білий асоціативний вірш» [2, с. 57]. Перекладацька діяльність Станіслава Шевченка переважно зорієнтована на популяризацію культури в українсько-польському контексті. Але, незважаючи на те, що останнім часом з'явилося кілька цікавих статей, присвячених осмисленню як поетичного доробку автора книг «Віра і сумнів», «Близьке й недосяжне», «Незрима грань» та ін. [2–4], так і аналізу його перекладів польської поезії [5; 6], досі ще ані в літературознавстві, ані в критиці немає спеціального дослідження про особливості художнього відтворення українським перекладачем польських реалій.

Актуальність статті спричинена тим, що українські переклади з польської поезії – досі не розорана наукова цілина, саме тому вони заслуговують ґрунтовного осмислення. Крім того, інтерпретація будь-якої іншомовної поезії здебільшого має дуалістичний характер, а, отже, щоразу ставить перед інтерпретатором такий вибір: надати перевагу змістові оригіналу (перекладів практично не буває без втрат тих чи інших художніх особливостей оригіналу, і завдання перекладача – ці втрати мінімізувати) чи його формі, у т. ч. й збереженню найбільш складних її мовних одиниць – ідіом.

Мета дослідження – проаналізувати специфіку художнього відтворення реалій у перекладах польської поезії, виконаних Станіславом Шевченком українською мовою впродовж останніх десятиліть.

Виклад основного матеріалу. Станіслав Шевченко вже майже 30 років є одним із найактивніших перекладачів, дослідників і популяризаторів польської поезії. Даниною поваги митцеві за плідну діяльність у цій галузі стало видання його вибраної лірики – «Літній дощ» (1998) і «Сон про перше кохання» (1999) у відтворенні польських інтерпретаторів.

Як перекладач і упорядник польської поезії він має у своєму творчому арсеналі 12 книжок. Це дві двомовні поетичні антології, збірки вибраних творів лауреатів Нобелівської премії Чеслава Мілоша й Віслави Шимборської, вірші та поеми Кароля Войтили (Папи Римського Івана Павла II), а також окремі видання ще кількох сучасних польських ліриків. Упорядник антології «Тому, що вони суцї» постійно співпрацює з часописом польської меншини в Україні «Криниця» й газетою «Dziennik Kijowski». У цих часописах С. Шевченко регулярно друкує свої статті про українсько-польські взаємини, літературні імпрези, творчі портрети польських поетів, а також їхні вірші в оригіналі та перекладі.

Одним із найбільш серйозних викликів, із якими зустрічається поет-перекладач, є реалії – «моно- і полілексемні одиниці, основне значення яких вміщає (в плані бінарного зіставлення) традиційно закріплений за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача» [7, с. 12]. Численні літературознавчі та лінгвістичні довідники так само визначають явище реалії як відсутність предметів, понять, ситуацій родом із певної культури у практичному досвіді представників іншої культури; відсутність у їхній мові слів на позначення цих предметів, понять, ситуацій. Отже, саме реалії є носіями культурного коду нації, підтвердженням самобутності народу.

Дослідженню реалій у контексті теорії та практики перекладу присвячено чимало наукових студій як зарубіжних [8], так і вітчизняних науковців [7]. Досить плідними у цьому плані є розробки Р. Зорівчак. Українська дослідниця зауважує, що фактичний переклад реалії неможливий, оскільки прямих відповідників у цільовій мові немає, тому перекладач віднаходить семантико-стилістичний відповідник або відтворює реалії методом транслітерації [7, с. 92].

Натомість детальна класифікація способів передачі іншомовних реалій перекладачами була раніше опрацьована С. Влаховим і С. Флоріним. Болгарські науковці стверджують, що інтерпретатор, з одного боку, може вдатися до транслітерації, з іншого – здійснити переклад способом повного чи часткового калькування, унаслідок чого у цільовій мові з'явиться неологізм. Згадані дослідники виокремлюють також поняття «приблизний переклад», під час якого реалія пояснюється або підбирається родо-видовим відповідником чи функціональним аналогом; можливий також контекстуальний переклад [8, с. 87–93].

У перекладацькій практиці С. Шевченка зустрічаються майже всі виокремлені вище способи передачі українською мовою польських реалій. Розглянемо їх на конкретних прикладах.

Однією з найважливіших перекладацьких праць С. Шевченка є видання антології сучасної польської поезії «Тому що вони суцї», яка вміщує вірші понад 100 сучасних поетів з різних куточків Польщі – від класиків Чеслава Мілоша, Віслави Шимборської, Кароля Войтили до молодих авторів. Поезія різноманітна за тематикою: релігійна, соціально-побутова, філософська, інтимна лірика, поезія міжвоєнного десятиліття. Окрім того, в антології паралельно з оригіналами вміщені поетичні інтерпретації, що «ставити до перекладача високі вимоги. Читач, який знає і українську, і польську мови, може легко зауважити всі семантичні неточності, відмінності в трактуванні художнього образу, звукового забарвлення» [1, с. 9].

Національну специфіку мови можна ідентифікувати через фразеологізми, насамперед ті, що містять реалії. Так, у рядках Тадеуша Квятковського-Цугова зустрічаємо фразеологізм «*stracić rachubę*» (збитися у підрахунках):

«*Ilu Was jeszcze odejdzie tej nocy*
Jan Jaśko Andrzej Janusz Waldek
Już zatracilem rachubę»

«Скільки вас ще одійде цієї ночі
Ян Ясько Анджей Януш Вальдек
Відійде так **багато**» [1, с. 378–379].

У цьому випадку С. Шевченко вдається до контекстуального перекладу шляхом заміщення фразеологізму його значенням.

А ось вірш Яна Твардовського «Любов». У творі зустрічаємо прислівниковий фразеологізм «*po lebkach*», який у сполученні з дієсловами означає якість виконуваної дії «поверхово, неретельно»:

«*niedokładna jak uczeń co **czyta po lebkach***»

«поверхова як учень що книжку **гортає поспішиливо**» [1, с. 48–49].

У свої чергу для перекладу фразеологізму «*czytać po lebkach*» підібрано словосполучення «*gortami pośpieszliwie*», де прислівник передає суть фразеологізму, а дієслово «*gortami*» дозволяє повністю відтворити спосіб дії. Отже, маємо підстави стверджувати, що в цьому випадку перекладач вдавня до приблизного перекладу реалії з поясненням.

У наступних рядках цього ж вірша зустрічаємо польську реалію «*oplatek*» релігійного характеру:

«*jest cienka jak **oplatek** bo wewnątrz wzruszenie*»

«є тонка як **причасття** глибоке у ній хвилювання» [1, с. 48–49].

Для її передачі українською мовою С. Шевченко підібрав еквівалент із родо-видовим відтінком значення, у зв'язку з чим перекладачеві вдалося зберегти предметний зміст реалії, хоча було втрачено колорит, адже очікуваний конотативний еквівалент замінено на нейтральний за стилем. Так, щодо реалії «*oplatek*», існує український відповідник «облатка», що означає «тонкий коржик із прісного тіста для причасття у католиків і протестантів», який закріпився в українській мові на позначення релігійної традиції [9]. Отже, відійшовши від дослівності у перекладі, інтерпретатор зруйнував поетичність.

За спостереженням Р. Зорівчак, завдяки транслітерації реалії з часом можуть увійти до словникового складу мови-реципієнта [7, с. 95]. Підтвердженням цього можуть служити такі приклади із восьмого сонета Кароля Войтили, де є фрагмент, в якому наявні реалії, причому деякі з них зрозумілі україномовному реципієнту, наприклад, «*лях*», «*кошьол*», «*п'ясти*», оскільки ці історичні реалії прижились у нашій мові шляхом транслітерації [9]:

«*Oto tu apostolski jest **kościół**, **chram** i **zamek***
*Ludzi **miodnych**, **piastów** **gościnnych** i **lechów***»

«Ось тут **кошьол** апостольський, і храм, і замок
бортничів, **п'ястів** гостинних і **ляхів** усіх» [1, с. 64–65].

Однак у поясненні до збірки «*Juvenilia (1938–1946). Dzieła literackie i teatralne*» «*miodny*» – це алюзія на край, що тече молоком і медом. Цей біблійний вислів не стосується певної країни, а свідчить про обраний Богом народ, що житиме у достатку [10, с. 368]. У перекладі ж запропонований еквівалент «бортничі» – люди, що займаються лісовим бджільництвом.

У вірші «Книга» Єжи Фіцовського є авторський неологізм «*litera nosiboga już się nie szatose*» [1, с. 134–135] для передачі якого С. Шевченко вдається до контекстуального перекладу «*буква богосуца більше не шаточе*» [8, с. 92–93].

У вірші Тадуаша Слів'яка «Вправи з соціології» зустрічається побутова реалія, переклад якої містить зайвий елемент, адже вислів «*strach na wróble*» означає «опудало», де не важливо вид птахів:

«*a gdy oni je znoszą
oddają strachowi na wróble*»

«*а коли вона геть зноситься*

напинають на опудало для горобців» [1, с. 156–157].

Щоправда, такий вибір, можливо, пояснюється необхідністю зберегти ритм верлібру.

У вірші Єжи Гарасимовича «Волга» зустрічається побутова реалія «*kubrak*», яка має кілька значень у польській мові: 1) куртка із матеріалу низької якості; 2) предмет жіночого одягу у XVII–XVIII ст., який одягали на талію. В українській мові «*кубрак*» – це бідняга, бідолага [11]. Отже, для згаданої реалії використано перекладацький прийом генералізації, у результаті чого втрачається семантичне значення «бідний» [8, с. 90]:

«*Wilga ma złotą sukienką*

Jak czarny kubrak narzuciła skrzydła»

«*У золоту вбралась іволга сукню*

Накинула крил чорну куртку» [1, с. 208–209].

Подібний прийом генералізації зустрічаємо також у назві вірша Богдана Урбанковського «*Boruta nakuthanie Światowida*», який в україномовному варіанті звучить як «Чорт на кургані Світовіда». У польській культурі «*boruta*» – це одягнений в одяг шляхтича чорт, який стеріг скарби у Ленчицькому замку.

Цікавий приклад перекладу багатозначного поняття «*korona*» є у вірші «Берези – ангели лісу» Веслава Казанецького:

«*Brzozy (...) ku człowiekowi składają korony*»

«*Берези (...) схилили свою крону мов корону*» [1, с. 216–217].

Так, в оригіналі «*korona*» – верхівка дерева, проте доречним є також інше значення корони: як символу влади, що гарно підходить до контексту, тому введено порівняння «*мов корону*».

Варто також звернути увагу на переклад вірша «Де є поезія» Богдана Задури. Тут зустрічається реалія, що є зрозумілою тільки полякам: «*Matka Jasnogórska*». Це чудотворна Ченстоховська ікона Божої Матері XII–XIII ст., яка зберігається на Ясній Горі (звідси і скорочена народна назва). Проте для україномовного читача переклад є транслітерацією локації Ченстохова:

«*i Matkę Jasnogórską zaprasza się na wszystkie polskie stentarze*»

«*а Матір Божа Ченстоховська запрошується на всі польські цвинтарі*» [1, с. 444–445].

У вірші «Запахом твого волосся» Веслава Казанецького зустрічаємо реалію, яка означає давню польську грошову одиницю:

«*Mieszka we mnie ten lotrzyk co twój uśmiech skradł*

I potajemnie sprzedał za żył szeląg światu»

«*Живе в мені той злодій що усмішку привітну*

Продав твою тасмно за злий шеляг світу» [1, с. 218–219].

Назву вірша Марка Вавжкевича «*Oleodruk*» відтворено словом «Картина». Однак у польській мові поняття «*oleodruk*» має

кілька значень: 1) репродукція картини масляними фарбами; 2) картина без художньої цінності, кіч [12]. За змістом ліричний герой засуджує жінку через її розпусний спосіб життя, відповідно переклад реалії способом генералізації частково втратив семантичне значення презирства.

У вірші Олександра Навроцького «Осінні князівни» зустрічається міфологічна істота «*smok*»: «*smok splątał swe glowe*» — «*сплів своєї голови змії*». У польських легендах «*smok*» – це дракон, для українського читача зрозумілішим буде «*змії*», який у казках має кілька голів. Це аргументує вибір С. Шевченка в бік заміщення чужої реалії своєю [8, с. 96].

Відтворюючи вірш Юзефа Барана «Він і Вона» українською, С. Шевченко вдається до використання функціонального аналогу, а саме: фразеологізм «*gdzie pieprz rośnie*» («далеко») інтерпретує українським відповідником «*шукай вітра в полі*».

Однак не завжди при відтворенні польських реалій, а надто реалій католицької релігії, перекладач знаходить адекватні рішення. Скажімо, при перекладі вірша «Дві краплі» Збігнева Герберта реалію «*litania*» [1, с. 124–125], як і при відтворенні вірша «Адам – Єва» Аліції Патей-Грабовської реалію «*zdrowaśka*» [1, с. 352–353], С. Шевченко інтерпретував лексемою «молитва». Це «різні за видами молитви» [6, с. 10]. Варто зауважити, що слово «літанія» давно зафіксоване, серед іншого, в одинадцятитомному словнику української мови, з ілюстраціями з творів Т. Шевченка й Лесі Українки [9]. І якщо ще можна було би «резонно засумніватися, чи використання приблизного функціонального відповідника літанії у візантійській літургії – екстенії – не замаскує слідів конфесійного Іншого, то у випадку назви молитви *zdrowaśka*, розмовного скорочення від «*Zdrowaś Maryjo*», слід просто погодитися з фактом, що ця молитва не є «реалією», до того ж її назва має серед україномовних християн свій розмовний відповідник – Богородиця» [6, с. 10].

Висновки. В умовах інтелектуальної пустелі, яка утворилася після репресій 30-х – початку 40-х років ХХ ст. не лише стосовно українських перекладачів (неокласици, Г. Кочур, М. Лукаш та ін.), а й української мови загалом (унаслідок кількох правописних реформ в українській мові офіційно було зліквідовано граматичні форми, які відрізнялися від російської, а також старанно проскрибовано «націоналістичну» лексику), завдяки перекладацькій діяльності П. Тичини, М. Рильського, М. Бажана, В. Мисика, В. Стуса та багатьох інших митців, імідж української перекладацької школи у світі залишається досить високим.

Станіслав Шевченко, відомий поет і перекладач польської поезії, належить до провідних постатей українського перекладу – і за кількістю, і за якістю зробленого ним. Відтворюючи польські реалії, перекладач використовує такі способи їх передачі українською мовою: 1) контекстуальний переклад (інтерпретація шляхом заміщення реалії її значенням); 2) функціональний аналог; 3) «приблизний переклад», під час якого реалія пояснюється або підбирається родовим відповідником чи функціональним аналогом; 4) транслітерація тощо. І хоча не завжди перекладачеві вдається знаходити адекватні рішення, художнє відтворення польської поезії українською мовою стало для нього справою усього життя.

Література:

1. Тому що вони суцї: Антологія сучасної польської поезії / упоряд. С. Шевченко. Львів : Каменяр, 2005. 711 с.
2. Ержиківська Н. Творчі горизонти Станіслава Шевченка. *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер.: Філологія. Соціальні комунікації*. 2013. Вип. 1 (29). С. 51–57.
3. Сидяченко Н. Крилаті метафори Станіслава Шевченка. *Культура слова*. Київ : Інститут української мови НАН України, 2000. Вип. 53–54. С. 99–104.
4. Радишевський Р. Польська поезія в уподобаннях Станіслава Шевченка. *Українська полоністика: проблеми, школи, силуетки. Сер.: Київські полоністичні студії: наукове видання / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка НАНУ, Міжнар. школа україністики*. Київ : Київ. ун-т, 2010. Т. 17. С. 615–619.
5. Довжок Т.В. Речі-рослини-тварини-люди на Землі Віслави Шимборської. Пам'яті Нобелівської лауреатки. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського* збірник наукових праць. Вип. 19. Київ : Освіта України, 2012. С. 253–259.
6. Савенець А. Переклад на стороні іншости. *Критика*. 2012. Грудень. С. 9–11.
7. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози). Львів : Вид-во при ЛДУ, 1989. 215 с.
8. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. Москва : Межд. отношения, 1980. 343 с.
9. Словник української мови : в 11 т. URL: <http://sum.in.ua/>
10. Словарь библейских образов / под. ред. Л. Райкена, Д. Уилхойта / пер. с англ. Санкт-Петербург : Библия для всех, 2005. 1423 с.
11. Словник української мови за редакцією Б.Грінченка (Словник Грінченка). URL: http://hrinchenko.com/slovar/znamenieslova/14601-ekh.html#show_point.
12. Słownik języka polskiego / pod red. W. Doroszewski. Warszawa : PWN. — URL: <https://sjp.pwn.pl/>

Ivanchyk O. Polish poetry in translation by Stanislaw Shevchenko

Summary. The article highlights the specifics of literary translation of Polish poetry realities, which was performed by Stanislaw Shevchenko into Ukrainian language over the last decades.

The basis of the research is an ample factual material: an anthology of contemporary Polish poetry “Because They Are” (2005), the bilingual publication of poetry by Wisława Szymborska, publications of poetry by other Polish artists in translations into Ukrainian, theoretical developments in the field of literary translation of realities into foreign languages, that were written by S. Vlahov, S. Florin, R. Zorivchak, A. Savenets, N. Sydyachenko and other scientists.

A brief description of the promotional activities of Stanislaw Shevchenko in the field of translation from Polish into Ukrainian is presented. The particular attention is paid to the strategies of the translator, which he adheres during reproducing specific Polish realities. To this end, on the basis of the theoretical developments of the Bulgarian researchers S. Vlahov and S. Florin, the definition of the notion of “reality” and ways of adequate reproduction of specific foreign lexemes in the native language are proposed.

On specific examples of S. Shevchenko’s interpretive work the researcher demonstrated, that the most difficult in the process of reproducing Polish realities in Ukrainian language is the translation of phraseologisms as well as lexemes denoting everyday objects; neologisms; religious phraseograms etc. At the same time the poet-translator tried every time to preserve the rhythm of the original and its national color.

The conducted analysis showed that during translating the Polish realities, the translator uses the following methods of their translation into Ukrainian: 1) contextual translation (interpretation by replacing reality with its meaning); 2) functional analogue; 3) “approximate translation”, during which reality is explained or matched by a generic species or a functional analogue; 4) transliteration, etc. In some cases, the translator also uses a method of literal translating of Polish poetry, arguing this with the specifics of the composition of the bilingual anthology “Because They Are”.

Although the translator is not always able to find adequate ways, literary translation of Polish poetry into Ukrainian has become for S. Shevchenko his life’s work.

Key words: Ukrainian translation school, translation, Polish poetry, interpretational strategies, reality.